

DÉVÉNYI TAMÁS

EGY ISMERETLEN ISMERŐS KOLOZSVÁRON

Kozma Lajos társasháza a Majális utcában

Egy nyomozás kezdete

■ Nyár volt, harmadév előtt álltunk a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán. Egy tankörbe jártunk, s a kölcsönös szimpátián kívül két „ügy” is összekötött minket. András¹ volt egy párszor a FMH² körtermében, táncházon. Olyan lelkesen beszélt róla, hogy azon kaptam magamat, hogy az akkor indult Sebő-klubban³ vagyok én is, és széki legényest tanulok.

Az akkor is még épülőfélben lévő Salgótarjánból hoztam magammal a modern építészet iránti érdeklődésemet. Hamarosan az Építészet-történeti Tanszék könyvtára⁴ lett mindkettőnk állandó tartózkodási helye, mert ott sok *Tér és Forma*⁵ évfolyam volt meg. Elkezdtük a főváros háború előtti építészetének megismerését, majd összegyűjtését tudományos diákköri munka keretében is.

Így nem csoda, hogy 1974 nyarán együtt indultunk kalotaszegi kirándulásra. Bánffyuhnyadról busszal és gyalog jutottunk el – többek között – Kőrösfőre, Magyarvalkóra és Magyargyerőmonostorra. Aztán továbbvonatoztunk Kolozsvárra, s mielőtt a hón áhított Székre mentünk volna táncházba, természetesen Kolozsváron is alaposan körülnéztünk.

A Házsongárdi temető után a botanikus kert következett (érdekes, hogy ez mindkettőnknél „kiesett” az emlékek közül). Ott sétálva vettünk észre „a” házat, amely nagy fenyőfák között, szinte a kerítés mentén állt. Hamarosan a kertjében voltunk, és csak ámultunk, hogy milyen

A lakások mindenféle hirdetés nélkül találtak bérlőkre. Ez a kitűnő hely és a szokatlan építészeti minőség együttesének lehetett következménye.

csodálatos világ lehetett itt valamikor! Mindketten készítettünk fekete-fehér képeket a házról, s azután irány Szék!

Sok év telt el.

Ferkai Andrással többször, majd jóval később Péterffy Miklóssal⁶ is beszélgettünk a házról, amely látszólag kámforrá vált. Amióta létezik Google Maps, többször körbejártam a házsongárdi temetőt, persze nem találtam sehoh. 2024 őszén a mesteriskola bukaresti útját szervezve Miklóssal újra végignéztük a Mapsen a kolozsvári modernista társasházakat, s akkor sikerült beazonosítani: ez a Str. Republicii (Majális utca) 40., ami nem a Házsongárdi temető, hanem a botanikus kert mellett van. Később kiderült, hogy András ezt a virtuális utazást már vagy 10 éve megtette.

A 2024-es szilvesztert Kolozsvárott töltöttem családommal. Újra láthattam a házat, és el is küldtem Andrásnak pár friss fotót. Ő meg visszaküldött egy alaprajzot róla.

Emlékeink szerint volt a házon tervezői márványtábla, minden bizonnyal Reich Jenő neve szerepelt rajta. Most nem leltem meg, talán azért, mert 2009 után a ház homlokzatát felújították. Magamban mindig is Kozma Lajos munkájaként könyveltem el az épületet, és ez most immár be is bizonyosodott: az András küldte alaprajz – valójában négy alaprajz és egy kézi vázlat a lépcsőházról – a Magyar Iparművészeti Múzeum digitalizált gyűjteményi adatbázisában,⁷ Kozma Lajos anyagában található.⁸ A rajzokon nincs eredeti felirat, de valaki ceruzával ráírta mindegyikre, hogy Kolozsvár, meg hogy melyik szint alaprajza.

És ekkor elindult valami... A Magyar Építészeti Múzeumból rövidesen kaptam egy archív, utca felőli fényképet a házról, amit a „Fotofilm, Cluj Str. Regina Maria”⁹ készített.¹⁰ Másnapra már két, azonos fotóról beszélhettünk – azonos, de az egyik retusált, a hátán a publikációra előkészítés is látszik.¹¹ A fényképek Kaesz Gyula hagyatékában található.¹² Nem sokkal később felfedeztem az Országos Széchényi Könyvtár fényképtárában öt Szabó Dénes¹³-fényképet az épületről.¹⁴

Ezek után lássuk, hogy mikor mi is történt.

Telektörténet

■ A Házsongárd, hajdani Majális¹⁵ (később Regală, némi kitérő után pedig ma Republicii) utca szinte párhuzamosan fut le a belváros felé a Cigány-patakkal. A belterület határa még az 1910-es években is körülbelül a mai 40-es szám közelében volt.

Eredetileg a furcsa, kifli alakú telek az utcától a patakig ért. A telek a szabadságharc idején lett Békésy Józsefé, és a rajta álló villa az 1880-as években már bizonnyosan a fia, dr. Békésy Károly nevében van.¹⁶

1933 táján dönthetett úgy az ekkor már 83 éves Békésy úr és családja, hogy eladják a nagy telek utcai részét. Ehhez nyelessé kellett átalakítani a belső telekrészt. A nyél azonban lekeskenyítette volna a létrejövő új telket, ezért a jobb oldali szomszéd hatalmas telkéből megvásárolt Békésy úr egy akkora területet, hogy arányos legyen az új, utcai telek.

Gyallay (a városházi adatok szerint Gyulay) Pap Domokos¹⁷ vette meg az új telket. Még 1933-ban építési engedélyt kért egy 124 négyzetméteres lakóházra, de végül az nem épült meg. Ezután eladta az építési telket Reich Jenő építőmérnöknek, építési vállalkozónak.

Reich Jenő (Eugen) 1893-ban született Kolozsváron. Apja, Reich Mór köztisztviselőként álló fakereskedő és építési vállalkozó volt. 1915-ben végzi el a kir. József Műegyetem mérnöki karát Budapesten. Apja cégében dolgozik, ott is a faipari részleget vezeti. 1920-ban feleségül veszi a budapesti Lorb(e)er Ilona énekesnőt, aki Kolozsváron kezdi karrierjét. A hamar Erdély-szerte ismertté vált, nagy reményű primadonna 1923-ban, 26 évesen Kolozsváron vakbélműtét szövődésében meghal. Reich a faipar mélyrepülése és édesapja halála (1928) következtében – tanult szakmájára építve – az építőipar felé fordul. Rövid ideig betársul Barla Hugó építészmérnök és építőmester irodájába, majd 1930-ban önálló vállalkozói iparendeléyt kap. Rendkívül sikeres kivitelezői pályát fut be. Ő építi a Park- és Nerva-szanatóriumot,¹⁸ a Szerológiai és Mikrobiológiai Intézet kolozsvári laboratóriumát, az Egészségbiztosító Intézet kolozsvári székházát. Désen gimnáziumot, Besztercén vasbeton hidat épít, s talán ezek kapcsán ismeri meg második feleségét. 1935-ben újránősül, felesége a dési-besztercei kötődésű Noé Margit lett. 1939-től egy ideig igazgatója a Granitoid Cementárúgyár Rt-nek. 1942-ben már a város legnagyobb adófizetői között találjuk. Megússza a deportálást,¹⁹ sőt a háza is ép marad, s 1944. november 5–25. között már részt vesz az Észak-Erdélyi első zsidó delegáció körútján a felszabadított területeken.²⁰ 1945 után a Drumart útépítő vállalat igazgatója. 1945-47 között rengeteget dolgozik a kolozsvári neológ zsidóság közösségének újjászervezéséért.²¹ Életének hátralévő húsz esztendejében végig aktív marad, az államosítás után a Tartományi Építkezési Trösztnél dolgozik. 1968 óta a Tordai úti zsidó temetőben nyugszik.

Reich megtervezte, és öt hónap alatt megépítette a társasvillát, amelybe 1936 végén költözhetek be a lakók.

Ennek ellenére az eredeti telekforma jelenik meg még egy 1937-es „Cluj” feliratú térképen is,²² de az is látható, hogy már áll a telken a második, utca felőli ház, a Reich-társasvilla. A telek száma hiányzik, de kikövetkeztethető, hogy a 24-es. A címek azonban már 1936-tól megkülönböztetik a 24-et a 24/a-tól – feltehetően a telekkönyvezés húzódozott el.

1941-ben jelenik meg az 1940-ben készült kataszteri térkép Kolozsvárról.²³ Ezen világosan követhető a fent említett telekalakítás, de különös módon a Reich-villa nincs ábrázolva rajta.

Az utca számozása 1942-ben megváltozott: a sok a és b helyett „tisztá” házszámok születtek, s így lett az utcai, új telek számozása 24/a helyett 40.²⁴ A hajdani nagy Békésy-féle telek (a 24. szám) hátsó, nyeles része a 38-as számot kapta. A telkek a mai napig változatlanok maradtak.

A villa története és lakói

■ Reich Jenő 1935 decemberében köti össze az életét második feleségével, Noé Margittal. Talán ezért épít éppen ekkor házat saját magának is? Még hiányzik a kapocs ahhoz, hogy megtudjuk, hogyan esett Reich választása tervezőként a Budapesten élő, nagy hírű Kozma Lajosra, olyan időkben, amikor Kozma nem tervezhetett közvetlenül Kolozsváron. Annyit tudunk, hogy Reich két leánytestvére Budapestre házasodott. Jolán férje Salusinszky Imre lett, aki ekkor már *Az Est*²⁵ főszerkesztője. 1925-ben Kozma Lajossal mindketten a Rózsashegyi-ház intézőbizottságának tagjai voltak, ismerték egymást.²⁶ *A Tér és Forma* budapesti lap, melyben Kozma sokat publikált, Kolozsvárott mindig kapható volt a Lapage könyvesboltban. Reich ekkor már nagy munkákkal büszkélkedhetett (éppen

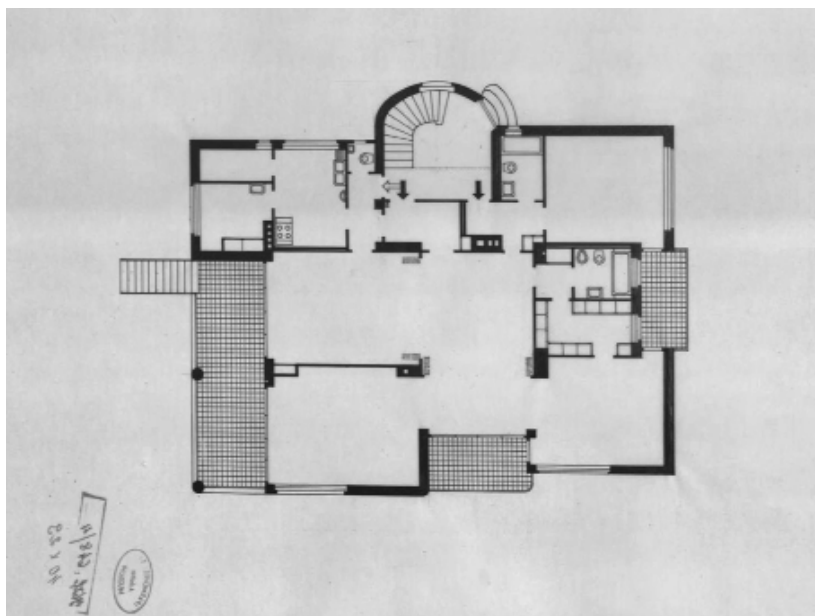
épült a betegbiztosító), megengedhette magának, hogy híres építész tervezzen neki – még ha az nem is a saját nevéen. Az már nagyobb kérdés, hogy Kozmának miért érte meg így.

A korábban²⁷ tervezéssel is foglalkozó építőipari vállalkozó lakása és irodája is itt volt, s bizonyára jelentős reklámértéke lehetett az épületnek. Azonban azt is egyértelműen megállapíthatjuk, hogy ez a ház erősen eltér a kolozsvári, gyakran dekorált és általában bontott tömegekből építkező moderntól, pl. az utcában álló, terméskővel díszített, ma már műemlék Roșca-háztól.²⁸ Ez egy ízig-vérig kozmopolita villa, melynek udvari frontja oly különleges, hogy Kozma legjobb munkái közé emeli. A ház tehát nem az akkori tipikus kolozsvári modernet „reklámozta”.

Az építési engedélyt 1936. május 29-én adja ki a város.²⁹ Alig öt hónap alatt épült fel a társasvilla. Reich Jenő 1936. november 10-én adja fel az első hirdetését irodája ideköltözéséről, melyet négy további követ³⁰ a *Keleti Újságban*, az *Ellenőrben* és az *Ellenőrben* két hét alatt.

Míndez egyértelművé teszi, hogy a ház ekkor már lakható volt.³¹ A lakások mindenféle hirdetés nélkül találtak bérlőkre. Ez a kitűnő hely és a szokatlan építészeti minőség együttesének lehetett következménye.

Reich lakása és az irodája is a magasföldszinten volt, ezt az alaprajzi rendszer is bizonyítja – a lakás- és cselédajtón kívül nyílik még egy harmadik ajtó is a lépcsőházból. Reich Jenő haláláig, 1968-ig itt lakik.³² A lakások bérlői közül jónéhányat ismerünk. Az első lakók id. Dezső Jánosné Illyés Anna földbirtokos, megfelelő tőkével rendelkező özvegy, aki trafikhoz társulna 1940-ben, és dr. Bokor Károly kolozsvári ügyvéd, akinek irodáját 1942-ben árjásítják. Az egyik két szoba hallos lakásba költözött be Csekey István (1889–1963), közigazgatási jogtudós, aki 1911-ben államtudományi, 1913-ban jogtudományi doktorátust szerzett Kolozsváron. A budapesti Tudományegyetem, a tartui Észt Egyetem, majd a szegedi Ferenc József Tudományegyetem rendes tanára. 1940 és 1944 között

a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Magyar Közjog Tanszékén professzorként oktatott. Csekey a ház lakója 1944-ig.³³ Ugyanekkor lakott itt felsőozoróczi és kohanóczi Ottlik László (1895–1945) filozófus, az államtudományok és a bölcsészet doktora, magyar királyi miniszterelnökségi tanácsos, 1941-től a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem nyugalmazott rendes tanára. Ottlik 1944-ben Budapestre menekül, ahol 1945-ben nyomtalanul eltűnik. Duma János cipészsegéd és Duma Jánosné 1943–45-ben biztosan a ház lakói.³⁴ Dumáék a házmesterek lehettek, és az alagsorban laktak.

A háború után ide költözött Silvia Ghelan (1924–2019) neves színésznő, valamint dr. David Rub belgyógyász és felesége, dr. Aurelia Rub-Saidac, a kolozsvári Gyógyszertudományi Kar professzora.³⁵ Itt lakott egy ideig dr. Vörös István (1915–1979) tanár, Szilágyi Júlia (1936–2025) irodalomkritikus, esszéíró, egyetemi oktató is.³⁶

A Reich-ház utcai homlokzata 1937 körül. Fotofilm Cluj © MÉM MDK, Budapest

Az épület leírása

■ Két enyhén eltolt és egymásba harapó téglalap és egy ezekből középen kiálló fél ellipszis záródású lépcsőház alkotja az épület kontúrját. A téglalapokra emelt két téglatest kissé eltérő magasságú – a tetőterasz magasabb mellvédje következtében. Az épületbelső felől szögletes lépcsőház magasabb mindkét tömegnél. Ez a finom tömegalakítás (nem egy téglatestből áll ki egy félköríves lépcsőház) figyelmet érdemlő, érzékeny megoldás.

Az épület alagsor plusz három szintes, lapos tetős, a magasabb (udvari) tömeg tetőteraszos, részben pergolával fedett, a kissé alacsonyabb utcai tömeg nem járható lapos tetővel zárul. Mindezt ma – rendkívül szerencsétlen módon – éppen a szintugrásnál egy 1970-es évek előtti ráépítés teszi értelmezhetetlenné.

Az utcahomlokzat három részre osztott, alapvetően szimmetrikus kialakítású. Ezt a tervező a középtengelyben elhelyezett, egymás feletti, lekerekített nyílássarkokkal kialakított erkélyes loggiákkal hangsúlyozta ki. Kozma a szimmetriát azonban a bejárat felőli oldalon egymás feletti széles ablakokkal, illetve legfelül egy körablakkal bontja meg (forma és funkció: a körablak mögött csak egy cselédszoba húzódik meg), mivel a loggiák túloldalán tömör a homlokzat. A loggiamellvédek Haidekker-fémháló³⁷ betétesek, csőkorlát fogódzóval lezárva. Ez az erkélyes loggia teszi lehetővé a főhomlokzatra tett alárendelt helyiségek kis ablakainak elegáns háttérbe helyezését. Az alagsori házmesterlakás és a gépkocsitároló³⁸ az utcára néz. A lehajtó mentén hamar (de nem az építkezés idején) műkő virágdézsák jelentek meg – a legkorábbi Fotofilm-fényképen még nincsenek ott. A homlokzat jobb alsó sarkában süllyesztett, világító házszaám volt egykor 24/a felirattal.

Az utca felől nézve jobb oldali (bejárat) oldalhomlokzat alaképlete is három részre osztott és szimmetriára törekvő, de nemcsak az oldalsó tömegek finom eltérése, hanem a nyílászáró kiosztás is ellensúlyozza ezt: az alsó két szinten csak a lépcsőháztól jobbra, a felső szinten mindkét oldalán megjelenik egy a + b + a képletű ablaksor. A bejárat ajtó előtt egy fürdőszoba körablaka van, fölötte pedig egy keskeny ablak a magasföldszinten. A jobb oldali épülettömeg fölé pergola került, amelyet később a hetvenes-nyolcvanas évek helyi stílusában beüvegeztek. A tetőterasz ma is közös terület. A bejárat a keskeny, függőleges vas sávablakokkal bevilágított lépcsőházi, íves tömegbe került, s így az utca felől is jól látható. Előtte íves műkő előlépcső fogad, a süllyesztett lábtörlő helyével – a terven még három, íves előlépcső-fok jelent meg. A bejárat a lépcsőház íves falában nyílik, ahhoz illeszkedve megtört alaprajzú (!), mélyen üvegezett, kétszárnyú ajtó készült, felette lámpatesttel.

A kerti homlokzat összetett, mély, a naptól védett fedett teraszokat kínál a lakóknak. Az eddigi homlokzatok rendjét folytatva itt is három részre osztott az architektúra. Bal oldalt az alagsori kiszolgálóhelyiségek ablakai fölött tengelyben állnak az ablakok. A legfelső, félbe osztott ablak a tervrajzhoz képest keskenyebb lett. A középső rész alsó két szintje mély terasz, az utcaival azonos drótfonatos korláttal ellátva. Legfelül széles ablak. A jobb oldali rész mindhárom szinten nyitott, azonban csak az alsó és a felső szinten terasz, középen légtér van. Így az utóbbi két homlokzatrész nem különül el, hanem együtt értelmezhető. A magasföldszinti (a hajdani Reich-lakáshoz tartozó) teraszról egykarú lépcső vezet le a kertbe.

A negyedik, a botanikus kertre néző homlokzat összetettebb. A két eltérő síkú tömeg, melyek önmagukban szintén hármas tágulásúak, sorházszerűen ismétlődnek: loggia – ablak – tömör fal jelenik meg az egyes szinteken, így a két tömeg alaprajzilag kissé eltoltt találkozásánál az utcai hasáb loggiákkal válik el az udvaritól. A háború utáni ráépítés ezt a homlokzatszerkesztést vette semmibe.

Belső: a bejárat ajtón át egy kicsiny lépcsőházi előtérbe lépünk be. A lépcsőház függőleges sávablakokon kap fényt. A szintenként nyitható, sűrűn osztott építéskori szerkezetben eredeti, rombuszhálós ornament-üvegek is megmaradtak. Fekete-fehér pepita à la Mettlach padló fogad, ami a belépéskor erősen roncolt, eltérő színű lapokkal lett kipótolva. Egyszerű pálcás vaskorlát készült, ami keményfa fogódzóval kanyarog az elegáns, íves, fél ellipszis alakú, fekete-fehér színű műkő lépcső mentén. A belmagassághoz képest alacsony, furnérozott ajtók készültek, félig üvegezve, krómozott, vízszintes osztású védőráccsal.

A lépcsőházi előtérből egyetlen egyszárnyú ajtó nyílik: ez vezet a gépkocsitárolóhoz, a házmester lakásához és egyéb kiszolgáló helyiségekhez – kazánház, raktár, mosókonyha. Erről a szintről nem maradt meg alaprajz, a helyiséglista így részben feltételezésen alapul. Feltehetően itt készült el 1942-ben egy légoltalmi menedék is.³⁹

A magasföldszinti lépcsőpihenőről három azonos, egyszárnyú ajtó nyílik. A bal szélső a mérnök fürdőszobás irodájába (így vendégapartmanként is működhetett volna), a középső Reich három szoba, hall plusz télikertes, nagy teraszos, kétloggiás, rendkívül elegáns, kertkapcsolatos lakásába nyílik, a jobb szélső pedig a cseléd bejárata volt.

Az első emeleten a lakásajtó kétszárnyú, a cselédajtó egyszárnyú. Itt egyetlen parádés, ötszobás, pontosabban négy szoba plusz üvegfalal hallos lakás van, amelyhez három nagy loggiaterasz tartozik.

A második emeleten két lakást találunk, mindkettő két szoba hallos. Az udvari lakás egy nagy loggiát, az utcai egy utcai loggiát és egy keskeny – de a szobával teljes homlokzati felületén összenyitható – erkélyt kapott.

A legfelső szinten nagy, részben pergolás tetőterasz létesült, zuhanyzóval, virágvályúkkal ellátva.

Kerítés, kert: Az utca felől alacsony műkö lábazatos, pálcás kerítés létesült kis- és nagykapuval. Az oldalhatáron betonoszlopok közti Haidekker-háló betétes kerítés épült. A gépkocsitároló zsalugáteres kapujához lejtő vezet, kétoldalt műkö virágvályúkkal szegélyezve.⁴⁰ Az elő- és hátsókertben hatalmas fenyőfák álltak egykor.

Jelenlegi állapot: A ház építése óta 89 év telt el. Épületünk a történelem viharait aránylag épen vészelte át. Legnagyobb átalakítása a lapos tető részleges beépítése volt, s ez a feladat – sajnos – nem talált érzékeny építészre. A tetőterasz pergolája sárga üvegburkolatot kapott, az attika tetején körben drótkerítésszerű korlát készült.

Reich hajdani lakásának ajtajait már mind kicserélték. A magasföldszinti lakás teraszának felét is beépítették, korlátját – érthetetlen okból – elbontották, a homlokzati köroszlopot hőszigetelték, így az megvastagodott.

Az épület homlokzatait 2019-ben felújították, üvegszövet felületerősítést használva. Az utólagos hőszigetelés szerencsére elmaradt.⁴¹

Az utcai homlokzaton sajnálatos módon sárga gázcsövek futnak végig a felső szintig. Az alsósori, hajdani házmesterlakás homlokzatának egy részét ma gázórák takarják el. Az ablakok közül jó néhányat kicseréltek, de megmaradtak eredetiek is. A kerítés eredeti állapotú, a kapuk újak. A kert fenyőfáit egytől egyig kivágták.

Az épület helye Kozma Lajos életművében

■ A korábban grafikusként és bútortervezőként is nemzetközi hírnevet szerzett Kozmának 1936-ig már sok háza épült meg Budapesten, ekkorra már építészként is meghatározó művész. 1934–36 között készül el a Budapest, II. Margit körúti Átrium-ház, mozival, ami szenzációszámra ment, az V. Vadász utcai ún. Üveg-ház, a II. Trombitás u. 23., II. Bimbó utca 67., II. Csopaki u. 10. sz. alatti lakóházak s a Kozma védjegyévé vált Lupa-szigeti nyaralók is. A kolozsvári épülethez fogható többlakásos, szabadon álló társasház azonban nincs közöttük. A Budapest, II. Bimbó utca 67. alatti kétszintes Sprung László-féle villa (építési enge-

dély: 1934. IX. alaprajzi rendszere azonban több szempontból nagyon hasonló a kolozsvárihoz. A háromtengelyes homlokzat közepére elhelyezett erkélyes loggia, melynek a középtengely hangsúlyozásán túl az alárendelt helyiség(ek) kisebb ablakainak „elrejtése” is a célja, itt ugyanígy jelenik meg. Az aszimmetriát a Bimbó úti háznál a sarokra helyezett, lendületes ívű terasz homlokzatba „harapása” hozza létre, Kolozsvárott viszont a tömör, illetve ablakos tengelyek alkalmazása. A két szoba mögött mindkét terven egy nagy szalon húzódik meg, amely egy vagy mindkét irányban üvegfalal teljesen megnyitott homlokzattal (loggiával vagy erkéllyel, illetve télikerttel) rendelkezik. Mindkét háznak fél ellipszis kontúrú lépcsőháza van, középre helyezett bevilágítással. A nagy különbséget az adja, hogy míg a Bimbó utcában a fél ellipszis csak a lépcsőházban jelenik meg, Kolozsváron a homlokzaton is látható, feltűnő (amúgy sokak által alkalmazott) architektúrát eredményezve. Az említett Bimbó utcai épület egy 1931-ben Komor János tervezte modern házra néz, amelynek pontosan ilyen, félköríves lépcsőháza van. Kozma az úgynevezett „belgrádi házánál”⁴² alkalmaz még teljes ellipszis alakú lépcsőházat, valószínűleg 1932 körül. Az a terv nem épült meg. A Majális utcai ház udvari homlokzata a legizgalmasabb. Ehhez hasonlót sem ismerünk tőle. A saját és az akkor már működő egyetemi botanikus kert látványa vezetett a sarokteraszok kialakításához. Ezek téri összetettsége a ház egyik legnagyobb értéke.

A ház nagyon fontos része Kozma Lajos munkásságának, Kolozsvár egyik legjelentősebb modernista épülete. Egyetemes értékei miatt pedig az épület műemléki védeltséget és szakszerű helyreállítást érdemel.

■ JEGYZETEK

1. Ferka András (1953–) építész, építészettörténész.
2. Fővárosi Művelődési Ház, Budapest, XI. Fehérvári út 47. 1972-ben volt itt először táncház, az azóta lebontott körteremben.
3. Kassák Klub, Budapest, XIV. Uzsoki út 57. Az első táncházra 1973. november 13-án került sor.
4. A könyvtáros Hajnóczy Gábor (1943–2005) művészettörténész volt.
5. Progresszív építészeti havilap, először a *Vállalkozók Lapjának* melléklete. 1928–1948 között jelent meg önállóan.
6. Péterffy Miklós építész, Kolozsvár–Budapest.
7. https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/alaprajzok-epuletszerkezetekhez/40760?f=5Ah6W_xnoEze7pAjpvmkKmPVf3Ly3q84YHMBbY43se8u6HxoC7xdx8Goh7H7C3xdx8GqSElnh0HnlEKrN8Y&n=55. Adatbázis forrás: Magyar Iparművészeti Múzeum.
8. Az anyag 1957-ben került Kozma Erzsébet révén a múzeumba – Horányi Éva szíves közlése.
9. A Fotofilm 1922-től a Transsylvania Filmgyár Rt. alatt működött, majd 1929-ben Fekete László vette át az üzemet.
10. Köszönet érte Mákszem Eliza Lucának (MÉM-MDK).
11. A – minden bizonnyal – nem magyarországi publikáció még nem került elő.
12. Kozma Lajos a vészkorszak előtt Kaesz Gyula barátjára bízta építészeti anyagát.
13. Szabó Dénes (1907–1982) fotográfus, 1935-től Kolozsváron élt, dolgozott a Fotofilmnek, majd vezette is.
14. Köszönet Sebő Juditnak és Kovács Ádámnak (OSZK) a jobb minőségű képekért.
15. Az 1830-as években lett ez a neve.
16. Békés(s)y Károly (1850–1938) egyetemi tanár, festő, publicista. 1871-től szerkeszti, majd 1877-től ő adja ki a *Keletet*, majd utódját, a *Kolozsvári közlönyt*, 1882-85 között. 1876-77-ben szerkesztő-kiadója a *Sport* című, első kolozsvári sportlapnak. A tíz évvel fiatalabb Sándor testvére az édesapja többek között Békésy György Nobel-díjas biofizikusnak, Békésy Miklós Kosuth-díjas agrármérnöknek és Békésy Lolának, aki Passuth László felesége lett.
17. Gyallay Pap Domokos (1880–1970) író, szerkesztő, a kolozsvári „Csütörtöki Társaság” egyik alapítója.
18. Barla Hugóval együtt.

19. Kolozsváron 1944. május 3-án kezdődött a zsidóság gettósítása, majd deportálása. 1944. október 11-re nagyjából 80 zsidó maradt a városban bujkálva, a májusi körülbelül 16 ezerből.
20. Gidó Attila: *Marton Ernő beszámolója az Észak-erdélyi zsidóság helyzetéről 1944 novemberében. Pro Minoritate* 2015. 2. sz.
21. Román nyelvű emléktábla örökíti meg „ing. Eugen Reich” nevét is, mint a zsidóság egyik vezetőjét, a neológ zsinagóga előterében (1947).
22. Cluj 1937. <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/35493/view/?pg=1&bbox=9014%2C-4318%2C11164%2C-3041>. Adatbázis forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
23. <https://maps.arcanum.com/hu/map/kolozsvar/?layers=167&bbox=2625813.6846068148%2C5903825.534672258%2C2626506.094631645%2C5904099.09845439>. Budapest, 1941.
24. Kolozsvár thj. szab. kir város utcáinak névjegyzéke és telkeinek házszámjegyzéke, Kolozsvár, 1942. Lengyel Albert könyvnyomdája. A kiadvány nem említi 24/a telket, noha minden más megjelenésben elkülönül a 24 és a 24/a ingatlan.
25. *Az Est* (1910–1939) az első bulvárlap volt, 200–500 ezer példányban jelent meg.
26. Többek között Csontos Gyulával, Krúdy Gyulával, Karinthy Friggyessel, Móricz Zsigmonddal és Rippl-Rónai Józseffel együtt.
27. 1928–1930 között Barla Hugó építésszel társult.
28. Építész: Georges Cristinel (1891–1961).
29. Pásztor István adatai, a Kolozsvári Polgármesteri Hivatal Műszaki Irodájának regiszteréből származnak.
30. Egyelőre ennyit találtam.
31. A használatbavételi engedélyt csak 1936. december 18-án állítják ki.
32. Yohanan Vass [Vass János]: *Cartea de telefon, Cluj – 1944*. <https://baabel.ro/2015/06/carteade-telefon-cluj-1944>.
33. A levelezésből az is kiderül, hogy Zolnai a szintén presztízsértékű SORA-ház második emeletén lakott. Reich hivatalosan Csekey bútorainak megőrzője lett. 1945 júniusában már Budapestre járt Reich. Koi Gyula: *Csekey István közigazgatási jogtudós, az Északi Tudományos Akadémia tagja, és Zolnai Béla nyelvész akadémikus, összehasonlító irodalomtörténész barátsága. Dedikációk, levelek, feljegyzések*. (Tanulmány és forrásközlés). Bp., 2021.
34. Uo.
35. Yohanan Vass [Vass János]: *Oameni, case, amentiri – Strada Republicii din Cluj*. Lásd: <https://baabel.ro/2017/05/oameni-case-amintiri-strada-republicii-din-cluj>.
36. Macalik Arnold építész közlése.
37. Haidekker Sándor budapesti sodronyszövet és kerítésgyárának tulajdonosáról köznevesült megjelölés az egyszerű, de esztétikus hullámrácsra – *a szerk.*
38. Reich 1935-ben autótulajdonos volt, és vezetett is. Így joggal feltételezhető, hogy az ő gépkocsija állt az alagsori tárolóban. Lásd Keleti Újság 1935. augusztus 25.
39. Pásztor István jóvoltából. A Kolozsvári Polgármesteri Hivatal Műszaki Irodája regiszteréből származik.
40. Az átadás után készült Fotofilm-képen még nincsenek virágvályúk, Szabó Dénes fotóin már ott vannak.
41. A Kolozsvári Műemlékvédelmi Bizottság (a Kultúráért felelős Országos Bizottság Megyei Képviselője) nem támogatta. Macalik Arnold építész szíves közlése.
42. Egy L alaprajzú, ötemeletes bérház terve. Lásd az IM gyűjteményében: KRFT 639/1, 24; 653/4-6, 535 (itt szerepel a „belgrádi ház” megjelölés), illetve KRFT 681.